

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

I

23 - 25 MAYIS 2003

BİLDİRİLER

CİLT 2

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

Üsküdar Belediye Başkanlığı
Üsküdar Araştırmaları Merkezi
Yayın No: 10

ISBN Takım No: 975-97606-6-5
ISBN Cilt-2: 975-97606-8-1

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör

Kapak, İç Düzen

Artus İletişim Sanatları
0212 347 02 20

Baskı, Cilt

Seçil Ofset
0212 629 06 15

İstanbul, Ocak 2004

Üsküdar Sempozyumu

Yer: Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi

Tarih: 23-25 Mayıs 2003

Düzenleyen: Üsküdar Belediyesi

ÜSKÜDAR ŞEMSÎ AHMED PAŞA CAMİİ HAZİRESİ MEZARTAŞLARI

Sadi S. Kucur*

Mezartaşlarının sosyal tarih, kültür ve sanat tarihi araştırmalarının önemli kaynaklarından birini oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu önemine ve gittikçe azaldığı halde hâlâ binlerce mezartaşı bulunmasına rağmen, konu ile ilgili araştırmalar yetersizdir. İstanbul şehrinin ve özellikle Üsküdar semtinin âdetâ büyük bir mezartaşı hazinesine veya müzesine sahip olduğu malûmdur. Fakat ne yazık ki bu zenginliğe rağmen Üsküdar mezarlıklarındaki ve hazirelerindeki mezartaşları hakkında yapılan yayın çok azdır. Üniversiteler şehri olan İstanbul'da, her nedense üniversitelerin ilgili bölümlerinin bu konuya gereken alâkayı göstermedikleri görülmektedir. Sadece dört yıl Osmanlıca öğretilen Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerindeki öğrencilerin bir kısmı sırf Osmanlıca öğretimi bakımından bile olsa bu konuya yönlendirildiği takdirde güzel sonuçlar alınabilir. Fakat bunun ve daha önemlisi lisansüstü araştırmaların yapılabilmesi için öncelikle akademisyenlerin mezartaşlarına teveccüh göstermeleri gerekmektedir.

Mezartaşları ile ilgili mevcut yayınların önemli bir kısmı ise sistemsiz, gelişigüzeldir; bunlarda eksiklikler veya yanlışlıklar bulunmaktadır. Bazı yayınlarda konu sadece bir yönüyle gayet güzel incelenmekte; ancak diğer hususlar ihmal edilmektedir. Aslında bu husus konunun tarih, dil, edebiyat, din, tasavvuf, sanat gibi bir çok yönüyle incelenmesi gerektiğinden kaynaklanmakta ve bu da ortak çalışmaların zorunluluğunu gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı mezartaşlarının tipolojisini hazire mezartaşları üzerinde gittikçe geliştirdikleri bir yöntemle yaptıkları ortak çalışmalar ile belirlemeye çalışan Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nü takdir etmek gerekir. Bu yayınlarda takip edilen metod¹, kısmen kendilerinin de belirttikleri eksiklikleri bulunmasına rağmen ve daha geliştirmek mümkün ise de diğer yayınlarla karşılaştırıldığında kapsam ve nitelik açısından daha tatmin edici görünmektedir.

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ J.-L. BacquÉ-Grammont - H.-P. Laqueur - N. Vatin, "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarla Yapılabilecek İşlemler", *Erdem*, VI/16 (Ocak 1990), s. 197-216; H.-P. Laqueur, *Hüve'l-Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Çev.: S. Dilidüzgün, İstanbul 1993; J.-L. BacquÉ-Grammont, "Osmanlı Mezarlıklarının İncelenmesi: Yöntemler ve Geleceğe Dönük Düşünceler", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, Ankara 1996, s. 135-157.

Bu düşüncelerden hareket ederek Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden bir grup öğrenci ile başladığımız Üşküdar hazîreleri mezartaşları konulu geniş kapsamlı projenin mütevacı bir başlangıcı olarak bu araştırma yapılmıştır.

Külliyenin bânîsi Şemsî Ahmed Paşa Candaroğullarının diğer adıyla İsfendiyoğullarının son beyi Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Yavuz ile Kanunî'nin eniştesi olan Mirza Mehmed Paşa'nın (v. 1516) oğludur. Sırasıyla Şam, Sivas, Anadolu ve Rumeli beylerbeyliğine getirilmiş; daha sonra 1567'de vezir, 1575'te ise Sultan III. Murad'ın ser-muhâsibi olmuştur. Mahmud Paşa ve Vezir Mehmed Emin Paşa onun oğullarıdır. Paşanın divanı ile kelâm ve fıkıhla ilgili yayınlanmamış eserleri bulunmaktadır. Bu külliye'den başka, onun yanında günümüze ulaşmayan bir saray ile Bolu'da cami, medrese, imaret, hamam ve saray yaptırmıştır².

Üşküdar'ın silüetinin ayrılmaz bir parçası olan Şemsî Ahmed Paşa Külliyesi, Üşküdar'a Mimar Sinan'ın bir armağanıdır. Cami, medrese ve türbeden oluşan bu şirin külliye, klâsik Osmanlı mimarisinin âdeta bir minyatürü mahiyetindedir ve çevreye uyum özelliğiyle de tanınmaktadır. 1390 m²lik dikdörtgene yakın bir avlu içindeki külliye'yi oluşturan binalardan cami ve türbe bitişik olarak kuzeydoğuda, "L" şeklindeki medrese ise avlunun batı ve güney yönünde yer almaktadır. Şair Ulvî'nin kaleme aldığı celi sülüs kitabesinden anlaşıldığına göre, cami 988 (1580) yılında, paşanın aynı yıl vefatından sonra tamamlanmıştır:

*Şemsî Paşa eyledi bu camii bünyâd çün
Umarız kim ola merhûmun yeri dârûş-selâm
Ulvîyâ hâtif görünce didi-kim târihini
"Secdegâh olsun Habîbin ümmetine bu makâm"*

Sene 988

Camiye bitişik olan türbe ise 4x4.5 m. ölçüsünde kareye yakın sade bir odadır ve içeride ahşap bir sanduka bulunmaktadır. Bir beyitlik celi sülüs kitabesi, 1940'ta tamir sırasında yerine konmamış ve şimdi üç parça halinde avluda türbenin bir köşesine atılmış durumdadır. Tarih bulunmayan kitabenin ifadesine göre, şâir de olan paşanın bu beyti kendisi yazmış olmalıdır:

*Yâ İlâhî son nefesinde Şemsî-i bîçârenin
Cürmine kılma nazar bir a'mâl yüzünden dahî*

Ayvansarayî³ bu kitabeden bahsetmeyerek türbedeki bugün mevcut olmayan başka bir kitabenin metnini vermektedir:

² Şemsî Ahmed Paşa ve Külliyesi hakkında geniş bilgi için bkz: Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, Haz.: F. Ç. Derin - V. Çabuk, İstanbul 1985, s. 111; Aynı yazar, *Hadîkatü'l-Cevâmî'*, İstanbul 1281, I, s. 197-198; II, s. 98, 191-192; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, İstanbul 1311, s. 170; Nuran İzgi, *Şemsipaşa Külliyesi*, İÜEF Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış lisans tezi, 1963-1964; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, II, Ankara 1965, s. 62-63; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Üşküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976, s. 281-293; II, İstanbul 1977, s. 251-263, 291-293; Suut Kemal Yetkin, "Şemsî Paşa Külliyesi", *Sanat Dünyamız*, 19 (Mayıs 1980), s. 2-9; Erdem Yücel, "Şemsî Paşa Külliyesi", *Türkiyemiz*, 37 (Haziran 1982), s. 34-39; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 193-196; Cengiz Orhonlu, "Bolu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 277; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedânlar Türkiye (1074-1990)*, II, Ankara 1989, s. 85; Gülbin Gültekin, "Şemsî Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1994, s. 157-159; M. Nermi Has-kan, *Yüzyıllar Boyunca Üşküdar*, İstanbul 2001, I, s. 347-352 ; II, s. 626-627; III, s. 1241-1244.

³ *Hadîkatü'l-Cevâmî'*, II, İstanbul 1281, s. 191.

*Türbesini kenâr-ı deryâda
Şemsî anın için eyledi bünyâd
Geçerken bu kenâr-ı deryâdan
Âşinâlar duâ ile ide yâd
Yâ llâhî bi-hakk-ı nûr-ı Nebî
Nârdan eyle ol kulun âzâd*

Avluda türbenin köşesine istif edilmiş kitabe parçaları arasında daha önce yayınlanmayan ve nereye ait olduğu belli olmayan celi sülüs hatla yazılmış birer mısralık, birisi kapı aynası olması muhtemel olan ve anlam itibariyle birbirini tamamlayan iki kitabe parçası daha bulunmaktadır⁴ (Fot. 4,5):

*Bilmek istersen eger hâlimi şimdi kardaş
Ne yazılmışdır okı meşhedimin taşında*

Asıl konumuz olan hazîre ise türbenin güney-doğusundaki avlunun deniz tarafındadır. Hazîrede külliyeinin küçüklüğüne uygun düşecek şekilde 10 mezar yeri ve 16 kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Yani 4 mezar taşı bağımsızdır ve sonradan rastgele yerleştirilmişlerdir. Mezarlardan 2'sinde açık sanduka, 6'sında pehle, diğer ikisinde ise kesme taş bloklardan oluşturulan dikdörtgen çerçeve vardır. Mezartaşlarından 8'i müstakil mezarda, 4'ü ise 2 ortak mezar yerinde bulunmaktadır ve 9'u başlıklıdır. 2 taşın dış cephesinden başka iç cephesinde de metin devam etmekte; ayak taşında ise devam eden metin yoktur. 6 ayak taşı mevcuttur.

Hazîrenin bu genel tespitinden sonra mezar, mezartaşı ve hatta başlık ilişkisi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Çünkü hazîrenin orijinal halini muhafaza etmediği görülmektedir. Toprağa bağımsız olarak sonradan gelişigüzel dikilmiş şahidelerin dışında, sandukası veya pehlesi bulunan mezarlar üzerindeki şahidelerin, ayak taşı yerine dikilmiş başkasına ait baş taşlarının, hatta sabit olmayan başlıkların bile halihazırda üzerinde bulunduğu şahideye veya mezara aidiyeti kesinlik arzetmemektedir. Üsküdar'ın merkezinde, üstelik Koca Mimar Sinan'ın inşâ ettiği bir külliyeinin 1940'dan önce harap vaziyette olduğu, caminin kubbe ve minaresinin yıkık olduğu hatırlanırsa, hazîredeki bu perişanlığı çok görmemek gerekir.

Meselâ bir mezarın başında 1192 tarihli Ümmü Gülsûm Hanım'ın (Nu. 8), ayağında ise Buhûrî Abdurrahman Efendi'nin (Nu. 15) tarihsiz baş taşı dikilidir. Aynı mezara birden fazla defin uygulaması malûm ise de bu iki şahıs arasında bir akrabalık olup olmadığını bilemiyoruz. Aksine Abdurrahman Efendi'ye ait olan bu taş, tip itibarı ile 1161 tarihli Âlî-cenab isimli kadına ait olan baş taşına (Nu. 6) benzemektedir. Çift gömü söz konusu olduğu takdirde, muhtemeldir ki Abdurrahman Efendi, eşi Âlî-cenab'ın kabrine defnedilmiş ve ayak tarafına da bu taş dikilmiştir. Ama bugün ne yazık ki bu iki şahide ayrı mezarların üzerindedir.

Yine aynı şekilde 1129 tarihli Bolevî Âişe Hanım (Nu. 3) ile 1241 tarihli Hâce Âişe Hanım'a ait (Nu. 13) mezar taşları da aynı mezarın üzerindedir. Bu iki kadın arasın-

⁴ Yine aynı yerde epeyce tahrip olmuş ve yok olmaya terk edilmiş bir sebil teknesi (Fot. 6) bulunmaktadır. Bugün artık mevcut olmayan ilk satırında "Es'adeke'llahu fi'd-dâreyn", daha sonra "Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât Şekerci el-Hâc Bekir Ağa fi 17 N sene 1270" yazısı okunmaktadır. Bu zâatın meşhur Şekerci Hacı Bekir olduğu belirtilmektedir (Fikret Özkaya, "Belge Değerindeki Bir Sebil Teknesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4 (Nisan 1989), s. 22).

da görünürde bir yakınlık olmadığından hareketle çift gömünün zayıf bir ihtimal olduğu söylenebilir; zaten bu iki taşın asıl yerlerinin bu mezar olup olmadığı da malûm değildir.

Diğer ilginç bir örnek ise 1030 tarihli Ümmühânî isimli kadına ait sandukanın (Nu. 1) şahidesindeki başlıktır. Bugün hâlen şahide üzerinde bulunan başlık dikey dilimli kâtibî kavuktur. Kavuk şahide gövdesinden ayrı bir parçadır; yani sabit değildir. Zaten bir kadın mezarında bu başlığın bulunmasını anlamak da güçtür. Nitekim 40 yıl öncesine ait bir fotoğrafta⁵ (Fot. 1) bu şahidenin başında, bugün 1154 tarihli Bolulu Abaza-zâde Yusuf Ağa'ya ait mezartaşının (Nu. 5) başındaki üstten basık, kenarlarında bordür bulunan kadın başlığı bulunmaktadır. Bu fotoğrafı destekleyen aynı tipte başka örnekler de vardır⁶. Diğer taraftan kâtibî kavuğun da Yusuf Ağa'ya ait olması muhtemeldir.

İşin daha da tuhafı, H.-P. Laqueur'un yayınladığı bir fotoğrafta bu mezarın şahidesinde bugün mevcut olmayan kafesî tipli başka bir kavuk bulunmaktadır⁷. Yazar bu duruma bir anlam vermekte zorlanmış ve en azından İstanbul'da tek olan kavuklu bir kadın mezar taşı bulunduğunu kabullenmiştir. Halbuki görüldüğü gibi, başlıklar bilir-bilmez kişilerin işgüzarlığıyla değiştirilebilmektedir⁸. Hal böyle olunca şahidelerin ve başlıkların aidiyetini tespit ederken bu ihtimalleri göz önünde bulundurmak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Hazîrede yüksek kaidesi, açık sandukası ile aynalara vae alınlıklara bitişik, başlıklı baş ve sekizgen sütun şeklindeki ayak taşıyla en gösterişli mezar (Nu. 4) Defter Emîni el-Hâc Mustafa Efendi'ye aittir. Aynalarında 1'er, yan pehlelerde ise 3'er gül bezek bulunmaktadır. Ondan sonra Ümmühânî isimli kadına ait olan daha küçük boyuttaki yine açık sandukalı, şahideli ve başlıklı mezar (Nu. 1) dikkati çekmektedir. Ancak bu mezarın ayak aynası ve ayak taşı bugün mevcut olmayıp yeri betonla telâfi edilmeye çalışılmıştır. Bu sandukanın aynaları ve yan pehleleri de büyük beneklerle ve vazo veya saksı içinde şükûfelerle süslenmiştir. 6 pehleli mezarın birisinin kenarları düz ve sadedir, diğerlerinde baş ve ayak şahidelerinin hizasında mukavemeti artırmak için dışa doğru çıkma vardır, ortaları genellikle oval şeklinde açıktır. Sadece birisinde (Nu. 9) üst kenarlarda ince bir kontür ve iki yanda üçer daire içinde dört yapraklı birer çiçek bulunmaktadır. 2 çerçeveli mezar (Nu. 6 ve 16) ise baş ve ayak tarafında ve ortada birbirine paralel 4 kesme taş bloktan oluşmaktadır; ancak Nu. 6'nın ayak tarafındaki blok bugün yerinde yoktur ve ayak taşı yerinde başkasına ait bir baş taşı (Nu. 14) bulunmaktadır.

⁵ Nuran İzgi, *Şemsipaşa Külliyesi*, İÜEF Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış lisans tezi, 1963-1964.

⁶ Bu başlığın güzel bir örneğini, Eyüp'te Vezir Pertev Mehmed Paşa Hazîresinde bulunan, kızı Sâfiye'ye ait yine aynı şekilde bir açık sandukanın şahidesi üzerinde görmekteyiz (Fotoğrafı için bkz: A. Saim Ülgen, "Pertev Mehmet Paşanın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *Vakıflar Dergisi*, II (Ankara 1942), fot. 18-20).

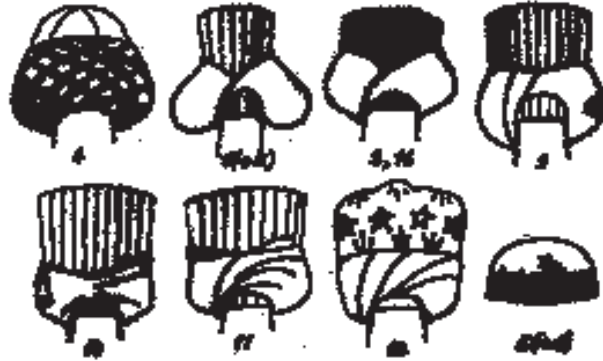
⁷ H.-P. Laqueur, *Hüve'l-Baki*, s. 160, 190 res. 29. Yazar Ümmühânî adını okuyamamış ve tereddütlü olarak "Mihana (?)" şeklinde yazmıştır.

⁸ Nitekim N. İzgi'nin tezindeki 40 sene önce çekilmiş fotoğrafa ve diğer örneklerle uygun şekilde başlıkları değiştirdiğimiz halde, daha sonra birileri tarafından yine eski haline getirildiğini müşahede ettik.

Baş Taşlarının Tasnifi

Tip				Cephe	Tarih	Cins.	Nu.	Adet
Başlıklı	Kâtibi kavuk	Dikey dilimli	Sarıklı	Düz	1228, 1233	E	10, 11	2
Başlıklı	Kâtibi kavuk	Dikey dilimli	Sarıklı, çiçekli	Düz	1200	E	9	1
Başlıklı	Kâtibi kavuk	Dikey dilimli	Sarıklı	Düz	1154	K(E)	1 (5)	1
Başlıklı	Kâtibi kavuk	Baklava dilimli	Sarıklı	Düz	1123, ?	E	2, 16	2
Başlıklı	Kâtibi kavuk	Yıldız desenli	Sarıklı	Düz	1238	E	12	1
Başlıklı	Horasanî kavuk		Kafesî sarıklı	Düz	1141	E	4	1
Başlıklı (Üstten basık başlık)	Kenarları bordürlü			Düz	1030	E(K)	5 (1)	1
Başlıksız	Üçgen aynalı			Düz	1192, 1192,			
					1241, 1250	K	7, 8, 13, 14	4
Başlıksız	Üç dilimli			Düz	-	E	15	1
Başlıksız	Üç dilimli	Barok süslemeli	Kafesî sarıklı	1161	K	6	1	
Başlıksız	Kaş kemerli			Düz	1129	K	3	1
								Toplam 16

Şahidelere yani baş ve ayak taşlarına gelince; 16 baş ve 6 ayak taşı mevcuttur. Baş taşlarının 9'u başlıklı, 4'ü üçgen aynalı, düz cepmeli, 1'i kaş kemerli, 2'si üç dilimlidir. Başlıklı şahidelerin 8'i erkek, 1'i kadına aittir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Ümmühânî isimli kadına ait olması gereken başlık (Nu. 1), Yusuf Ağa'ya ait şahidenin başında (Nu. 5), onun başlığı da adı geçen kadının şahidesinin başındadır. Erkek başlıklarının çoğunluğunu, yani 7'sini kâtibî kavuk tipi oluşturmaktadır. Bunlar da kavuğun dikey dilimli veya çapraz, baklava dilim dikişli veya yıldız desenli oluşuna, kavuğun alt kısmında bulunan sarığın sarılış tarzına ve çiçekli olup olmadığına göre çeşitlere ayrılmaktadır. Bu 7 şahidenin ancak 3'ünde meslek veya sosyal mevki bildirilmiştir: *Mütevelli* (Nu. 5), *ser-bevvâbîni dergâh-ı muallâ* (Nu. 11) ve *es-seyyid* (Nu. 12). Çocuğun mesleği olmayacağından hareketle, çocuk mezarındaki (Nu. 10) başlığın babasının mesleğiyle ilgili olabileceğini düşünebiliriz. Kafesî sarıklı Horasanî kavuklu başlık (Nu. 4) ise *defter emîni* olduğu belirtilen el-Hâc Mustafa Efendi'ye aittir. Aslında meslek belirtilen veya belirtilmeyen mezar taşlarındaki başlık türlerinin, yapılan araştırmalara göre sadece bir mesleği değil, belki bir grup oluşturabilecek birbirine yakın meslekleri ifade ettiklerini söyleyebiliriz⁹. Başlıksız tek erkek mezar taşı ise tip olarak Nu. 6'ya benzeyen ve tarih bulunmayan üç dilimli şahidedir (Nu. 15).

Başlık tipleri

⁹ H.-P. Laqueur, *Hüve'l-Baki*, s. 138-160; Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999, İstanbul 2000, s. 206-225.

7 kadın mezar taşından 1'inde (Nu. 5'1) üstten basık, kenarları bordürlü başlık bulunmaktadır. Diğerlerinin 4'ü üçgen aynalı (Nu. 7, 8, 13, 14), 1'i kaş kemerli (Nu. 3), 1'i de üç dilimli (Nu. 6) tipindeki başlıksız şahidelerdir. Üçgen aynalılarından Nu. 8'de ilk satırın koltuklarında ve aynada barok süsleme bulunmaktadır; diğerlerinde süsleme yoktur. Nu. 6'nın aynasında ise barok tarzında altı kesik daire şeklinde istiridye kabuğuna benzeyen süsleme bulunmaktadır.

Ayak taşları ise 2 kaş kemerli (Nu. 2, 16), 1 üç dilimli (Nu. 9), 1 tepelikli (Nu. 11), 1 hurma ağacı bezemeli (Nu. 10) ve 1 iç ve dıştan basık sekizgen sütun şeklindeki şahideden (Nu. 4) ibarettir. Bunların dışında 1 bağımsız tıraşlanmamış kaba taştan üçgen aynalı bağımsız bir ayak taşı vardır; ayrıca Ümmühânî isimli kadına ait açık sandukanın (Nu. 1) yok olan ayak aynası ve şahidesinin yeri betonla doldurulmuştur.

Mezar taşlarındaki kitabe metinlerinin çoğu celî sülüs, sadece 2'si (Nu. 4'ün iç kısmı ve 16) ise ta'lik hatla yazılmıştır. Yazıların kalitesinin vasat seviyede olduğu söylenebilir. 2, 6, 10, 11, 13, 15 ve 16 numaralı şahidelerin yazı ve istifleri güzeldir. Hattat imzası bulunmamaktadır. Bazı şahidelerde vav ve mim harflerinin başları birleştirilmiştir (Nu. 4, 8, 9, 10, 11, 13, 15).

Metinlerde imlâ yanlışlıklarına rastlanmaktadır: “Zâde” kelimesinin ilk harfi peltek zel (Nu. 7, 8), “mü'min” kelimesinin son harfi kef (Nu. 11), “beğ'in” kelimesinin son harfi nun (Nu. 2), “ilâ rahmetin”deki mim yerine noktasız diş (Nu. 9) ve “akraba” kelimesinde ra'dan sonra gözlü he yazılmıştır. Bazı kelimelerin de “biğ” (Nu. 2), “Bolevî” (Nu. 3), “Bolulî” (Nu. 5, 9) gibi imlâları farklıdır.

1192 tarihli Ümmü Gülsüm Hanım'a ait mezartaşında (Nu. 8) “sâbıkan” kelimesinden sonra metinde atlama olduğu, dolayısıyla bu kelimenin mevcut haliyle bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Tek Arapça metni ihtiva eden Nu. 1'de ise gramer hatası yapılmış, fiil müennes olarak “nekalet” yazılması gerekirken müzekker olarak “nekale” yazılmıştır.

Beş şahidede metin kısmen veya tamamen nazım ile yazılmıştır. Ancak bunların çoğunda vezin uyumsuzlukları, hece eksiklikleri bulunmaktadır. Kullanılan vezinler şunlardır:

fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün	(Nu. 2, 6 ve 16)
mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün	(Nu. 4)
mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün	(Nu. 11)

Metin öğelerini, Allah'a övgü, yakınma, dua sıfatı, lâkab, kimlik, unvan, dua ve dua talebi ve tarih olarak tasnif ettik. Bunlardan ilkinin oluşturan Allah'a övgü ihtiva eden başlangıç ibareleri şunlardır:

Hüve'l-Bâkî	(Nu. 9, 10, 13)
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî	(Nu. 3, 12)
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	(Nu. 8)
Hüve'l-Hayy ellezi lâ yemût	(Nu. 4)

Bazen bu kalıplar yerine “Âh el-mevt” (Nu. 1) ve “Âh mine'l-mevt” (Nu. 11) gibi yakınma ifadeleri bulunmaktadır. Ölüye mecazen dua niteliğinde kullanılan sıfatlar şunlardır:

Erkek

Merhûm	(Nu. 5, 10, 11)
Merhûm ve mağfûr	(Nu. 12, 15)
Merhûm ve mağfûrun leh	(Nu. 4)
Merhûm ve mağfûrun leh ve “el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr”	

Kadın

Merhûme (Nu. 7), el-Merhûme	(Nu. 1)
Merhûme ve mağfûre	(Nu. 3)
Merhûme ve mağfûrun lehâ	(Nu. 8, 13, 14)
“el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr”	(Nu. 9)

Hazîredeki mezartaşlarında rastladığımız lâkablar hacılık, seyyidlik, nereli ve hangi aileden, kimin ahfâdından olduğu veya dâmadlık ve buhûrculuk gibi hususları belirtmektedir:

dâmad	(Nu. 2)	Bolevî	(Nu. 3)
el-hâc	(Nu. 4)	Bolulu Abaza-zâde	(Nu. 5)
hâcce	(Nu. 13)	Şemsi Paşa-zâde Bolulu	(Nu. 9)
buhûrî	(Nu. 15)	Sâbıkan Erzurum valisi Emin Paşa-zâde	(Nu. 11)
Humuşlu es-Seyyid	(Nu. 12)		

Erkeklerin *biğ / beğ*, *efendi* ve *ağa*, kadınların ise *hanım* unvanlarını kullandıkları görülmektedir. *Biğ* veya *beğ* 3 mezar taşında bulunmakta, bunlardan biri dâmad, biri çocuktur, diğeri hakkında bir kayıt yoktur. *Efendi* unvanını taşıyan şahıslar ise defter emîni, seyyid ve imamdır. *Ağa* unvanı bir mütevellî için kullanılmıştır. 7 kadın mezarından unvan bulunan 5'inde de *hanım* unvanı bulunmaktadır.

Erkek

biğ, beğ	(Nu. 2, 9, 10)
efendi	(Nu. 4, 12, 15)
ağa	(Nu. 5)

Kadın

hanım	(Nu. 3, 7, 8, 13, 14)
-------	-----------------------

Mezar taşlarında aşağıda verilen metinlerde olduğu gibi çoğunluğu şiiirle ifade edilen gömülü şahıs hakkındaki dualara da rastlanmaktadır:

<i>Ola li-llâh rahmetin ...</i>	(Nu. 2)
<i>İdüp vücûdımı evsâh-ı cürümden şuste Ğarîk-ı lücce-i rahmet ide Cenâb-ı Hüdây Mazîk-ı kabrin idüp ravza-i cinân Allah İde şefâate mazhar habîb her dü serây</i>	(Nu. 4)
<i>Merkadin pür nûr kılsun hemdemîn hûr eylesün Merciin cennât-i ‘Adn itsün Hüdâ yevmü’l-hisâb</i>	(Nu. 6)
<i>...llâ-yı cennetini eyle Yâ Rab ana câ</i>	(Nu. 16)
<i>Rahmetu’llahi aleyh</i>	(Nu. 15)

Hemen hemen her mezar taşında olduğu gibi, burada da ziyaret eden veya yazıyı okuyandan gömülü kişi için dua talebi ile ilgili kalıpları veya ölenin ağzından aktarılan ifadeleri kullanım fazlalığına göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

Rûhına el-Fâtiha	(Nu. 3, 5, 8, 9)
Rûhına Fâtiha	(Nu. 7, 10, 11)
Rûhıyçün Fâtiha	(Nu. 1, 6, 13)
el-Fâtiha	(Nu. 2 (üstte), 4)
Rûhına li-llâhi Fâtiha	(Nu. 4)
Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtiha	(Nu. 14)
Rûhıyçün rızâen li-llâhi Teâlâ Fâtiha	(nu. 12)
Rahmetu’llahi aleyh	(Nu. 15)

*Ey ziyaret iden mü'min
Bana bir Fâtiha bahşit
Vücudum târümâr olmuş
Dua itmekle ihyâ it*

(Nu. 11)

Tarihsiz bir mezar taşının (Nu. 15) dışındakilerde ölüm yılı genellikle (Nu. 1-9, 14) metnin sonunda “sene” kelimesinden sonra rakamla verilmiştir. 4 mezar taşında aylar kısaltma harfleriyle (N, Za, Z) belirtilmiş; bunlardan ikisinde (Nu. 11, 12) gün rakamla yazılmış, birisinde (Nu. 13) ayın ilk gününü ifade eden “gurre” kelimesi, diğer birisinde ise tarihin başına “fi” harf-i cerr'i konmuştur. 4 mezartaşında (Nu. 2, 4, 6, 16) ebced hesabı ile şiirin son mısraında tarih düşürülmüş; ancak bazılarında (Nu. 1, 4) bu hesabın titizlikle yapılmadığı ve yıl eksiklikleri olduğu görülmektedir. 1161 tarihli Âli-cenab isimli kadına ait olan mezar taşında tarihi Mecdî isimli bir şairin düşürdüğü belirtilmiştir. Bir mezar taşında da (Nu. 14) yılın sonuna hicrî yıl olduğunu belirtmek için gözlü he harfi eklenmiştir.

Hazîrede medfûn olanlar 1'i çocuk olan 9 erkek ve 7 kadından ibarettir. Mevcut durumu dikkate alacak olursak en eski tarihli mezar taşı 1030 (1620-1) olduğuna göre, caminin yapıldığı 988 (1580) yılı ile bu tarih arasında uzunca bir süre hazîreye gömü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ilk mezar ile ikinci mezar arasında ise 93 yıl kadar daha uzun bir zaman diliminin geçtiği anlaşılmaktadır. Hazîrede 1123-1200 yılları arasında 8, 1228-1250 yılları arasında ise 5 defin yapıldığı tespit edilmektedir. Diğer iki mezar taşının birisi tarihsizdir (Nu. 15), diğerinin (Nu. 16) ise tarihi okunamamaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Buhûrî Abdurrahman Efendi'ye ait olan bu tarihsiz mezar taşı, 1161'de vefat eden Âli-cenab isimli kadının mezar taşının tipinde olduğuna göre, onun daha önce ölen bu kadının kocası olduğu düşünülebilir ve bu nedenle de onun mezarına defnedilmiş olması muhtemeldir. O halde onun vefat tarihi karısının vefat tarihinden sonra, ona yakın bir tarihte olmalıdır.

Yazıları çok tahrip olduğu için tarihi tespit edilemeyen mezar taşı (Nu. 16) ise, okunabildiği kadariyle Hâlid b. Velîd'in neslinden, Şems Ahmed Paşa ahfâdından ve adı muhtemelen İbrahim Beğ olan şahsa ait olabilir. Şahidenin başındaki kâtibî kavuğun ve kullanılan ta'lik hattın mezar taşlarında XVII. yüzyıldan itibaren görüldüğünü dikkate alacak olursak bu şahsın da bu yüzyılda öldüğü düşünülebilir.

Hazîredeki Mezartaşlarının Kronolojik Listesi

Nu.	Kimliği	Cins.	Mesleği	Ölüm Tarihi
1.	Ümmühânî ibnetü Mehemmed Beğ	K		1030 / 1620-1
2.	Dâmâd İbrahim Big	E		1123 / 1711-2
3.	Bolevî Âişe Hanım	K		1129 / 1716-7
4.	el-Hâc Mustafa Efendi	E	Defter emîni	1141 / 1728-9
5.	Yusuf Ağa, Bolulu Abaza-zâde	E	Şems Ahmed Paşa mütevellisi	1154 / 1741-2
6.	Âli-cenâb	K		1161 / 1748
7.	Âdile Hanım, İbrahim Paşa-zâde Yusuf Beğ'in kerimesi	K		1192 / 1778
8.	Ümmü Gülsüm Hanım, Şemsi Paşa-zâde Mehammed Beğ'in kerimesi	K		1192 / 1778
9.	İbrahim Beğ, Şemsi Paşa-zâde Bolulu	E		1200 / 1785-6

Nu. Kimliği	Cins.	Mesleği	Ölüm Tarihi
10. Mehmed Emin Beğ, Sâbikan Kapudân el-Hâc Muhammed Paşa hzt.nin akr. el-Hâc Edhem Beğ'in mahdümü	E çoc.		Za 1228 / 1813
11. Mir Abdurrahman, Sâbikan Erzurum valisi Emin Paşa-zâde	E	Ser-bevvâbîn-i dergâh-ı muallâ 25 N	1233 / 1818
12. İsmail Efendi, Humuşlu es-Seyyid	E		4 Z 1238 / 1823
13. Hâce Âişe Hanım, Tokad tüccarlarından Hacı Muhammed Ağa'nın zevcesi	K		Ğurre-i Za 1241 / 1826
14. Zîrüber Hanım, el-Hâc Mehmed Hayrullah Efendi'nin zevcesi	K		1250 / 1834-5
15. Buhûri Abdurrahman Efendi	E	Şemsi Paşa Camii imamı	-
16. Mehmed Beğ (?), [Şemsi Paşa ahfâdından]	E		?

Hazîrelere genellikle bitişiğindeki cami, medrese veya tekkeyi yaptıran bir şekilde yakınlığı olanların, buralarda görev yapanların veya bunların yakınlarının gömüldüğü malûmdur. Bu hazîrede medfun olanlardan 3'ünün Şemsi Ahmed Paşa'nın ahfâdından, 2'sinin vakıf ve cami görevlisi oldukları mezar taşlarında belirtilmiştir. Diğerlerinin ise açıkça belirtilmemiş olsa da bir şekilde paşanın soyundan, akrabalarından veya vakıfla ilişkisi olanlardan olduklarını söyleyebiliriz.

1192'de vefat eden Ümmü Gülsüm Hanım, Şemsi Paşa-zâde Mehmed Beğ'in kızıdır (Nu. 8). 1200'de vefat eden Bolulu İbrahim Beğ de Şemsi Paşa-zâde'dir (Nu. 9). Vefat tarihi okunamayan ve adı Mehmed Beğ olması muhtemel olan şahsın da Şemsi Paşa'nın soyundan olduğu anlaşılmaktadır (Nu. 16). 1154'te vefat eden Bolulu Abaza-zâde Yusuf Ağa, Şems Ahmed Paşa (vakfının) mütevellisidir (Nu. 5). Buhûri Abdurrahman Efendi ise caminin imamıdır (Nu. 15). 2'si erkek, 1'i kadın 3 Bolulu şahsın bulunması dikkati çekmektedir. Bu durum Şemsi Ahmed Paşa'nın Bolu beylerbeyliği görevinde bulunması ile ilgili olmalıdır. Caminin mütevellisi olan Bolulu Abaza-zâde Yusuf Ağa'nın da herhalde Şemsi Paşa'dan sonra Bolu beğliğine getirilen Abaza Mehmed Paşa¹⁰ ile bir akrabalığı olduğu anlaşılmaktadır.

Hazîrede gömülü şahıslardan şimdilik görevi dolayısıyla hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz tek şahıs, 1141'de vefat eden Defter Emîni el-Hâc Mustafa Efendi'dir (Nu. 4). Babası süvari mukabelesi halifesi Hüseyin Efendi'dir. Defterdâr Dâmad Mehmed Paşa'nın sırasıyla kisedârı, mektupcusu ve kethüda kâtibi; Şehid Ali Paşa zamanında sadâret mektupcusu ve 1126 Zilhicce'sinden 1128 Şevval'ine kadar reisülküttâb, 1129'da Vidin defterdârı, 1130'dan 1131 Cemâziyülâhır'ına kadar defterdâr-ı şikk-ı evvel, 1132'de defter emîni, 1333 Cemâziyülâhır'ında Kudüs ta'mir memuru, 24 Ca 1135'te tekrar defter emîni oldu. 6 Şaban (16 Muharrem ?) 1141'de vefat etti. İnebolu'da bir cami ile Anadolu'da çeşmeler yaptırdı¹¹. Hattat Hafız Osman Efendi'den hat meşketti. M. Z. Pakalın¹² duvara bitişik taş levhada bulunduğunu söylediği ona ait bir mezar kitabesinin

¹⁰ M. Z. Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1960, s. 124.

¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 422; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, MÜTAE, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1997, s. 130, 136.

¹² *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, II, Ankara 1978, s. 136-143.

metnini vermektedir. Bugün mevcut olmayan bu kitabe, herhalde hazîrenin denize bakan ve mezarın hizasına gelen kısmında idi. Muhtemelen 1940'daki restorasyon sırasında kitabenin bilmediğimiz bir nedenle yerine konmadığı anlaşılmaktadır:

*Zât-ı defter-i sabr a'nî Hacı Mustafa
Aldı bağ-ı huldden gûyâ sâmi râyihâ
Ol iken Defter Emîni hâliyâ ikbâlile
Kalbine irdi semâdan nâgehân bir sâniha*

*İrci'î fermânına idüp itâat lâ-cerem
Rağbet-i ukbâya dünya üzre oldu erciha
Ol vücûd-ı ekremin ma'rûf idi bâ-avn-i Hakk
Ekseriyyâ niyyeti a'mâl-i hayr-ı sâliha*

*Ğarka-i deryâ-yı rahmet eyleyüp Hayy-i ebd
Kabrin dolsun gülistân-ı 'adn râyiha
Sağ olan ahbâbı geldikde disünler sıdkile
"Rûhı Hacı Mustafa Efendi li-llâh Fâtiha"*

1141

fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün

El-Hâc Mustafa Efendi'nin mezar taşındaki şiirin yazarı Arpaemîni-zâde Sâmi'dir (v. 1734). Bu şiir onun matbû dîvânında¹³ da yer almaktadır. Ancak mezar taşındaki metinle dîvândaki metin arasında farklılıklar vardır. Dîvândaki metin 13, mezar taşındaki metin ise 11 beyittir. Dîvândaki metnin 5, 7 ve 10. beyitleri şahidede yoktur; ayrıca dîvânda bulunmayan 1 beyit (10. beyit; mezar taşında 26-27. satırlar) eklenmiştir.

Şemsî Ahmed Paşa'nın soyu, vakıfları ve Bolu'daki faaliyetleri hakkında bir araştırma yapıldığı takdirde, hazîrede medfun diğer şahısların çoğunun paşa veya soyu ile yakınlığını tespit etmek mümkün olabilir.

¹³ Dîvân-ı Sâmi, Bulak 1253, s. 39-40.

K A T A L O G**Nu. 1**

Cinsiyet	: Kadın
Mezar tipi	: Açık sanduka
Ölçü ¹⁴	: 105x170(+215)x50, 12x12x80
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepmeli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibî kavuk, sarıklı (!)
Ayak taşı	: Aslı mevcut değil, betonla eklenmiş
Yazı türü	: Sülüs
Metin türü	: Nesir (Arapça)
Metin öğeleri	
Allah'a övgü:	-
yakınma	: Âh el-mevt
dua sıfatı	: el-merhûme
lâkab	: -
kimlik	: Ümmühânî ibnetü Mehmed Beğ
unvan	: -
dua	: -
dua isteği	: Rûhıyçün Fâtiha
tarih	: sene 1030
Süsleme	: Sandukanın baş aynasında iki saksı içindeki çiçekler arasında, ma-

dalyon şeklinde içleri rümillerle bezeli büyük bir benek; pehlelerde ise aynı şekilde üç benek ve aralarında iki kulplu vazo içinde üçer zambak ve ikişer lâle, bu iki vazunun her iki yanında küçük saksılarda birer karanfil bulunmaktadır. Ayak aynası ise mevcut olmayıp betonla doldurulmuş.

Metin	:
1.	<i>Âh el-mevt</i>
2.	<i>Kad nekale(t)</i>
3.	<i>el-merhûme</i>
4.	<i>Ümmühânî ibnetü</i>
5.	<i>Mehmed Beğ sene 1030</i>
6.	<i>rûhıyçün Fâtiha</i>

Nu. 2

Cinsiyet	: Erkek
Mezar tipi	: Pehleli
Ölçü	: 79x219, 32x32x137
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepmeli, tek kartuşlu
Başlık tipi	: Baklava dilimli kâtibî kavuk, sarıklı
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Nazım, 3 beyit
vezin	: Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün (2. ve 4. mısradaki iki hece eksik)

¹⁴ Ölçüler cm. olarak verilmiştir. İki sanduka veya pehleye (en/boy/yükseklik), ikincisi (en/kalınlık/yükseklik) ise baş taşına aittir.

- Metin öğeleri :
 Allah'a övgü : -
 yakınma : -
 dua sıfatı : -
 lâkab : Dâmad
 kimlik : İbrahim
 unvan : Biğ
 dua : Ola li-llâh rahmetin ...
 dua isteği : (üstte) el-Fâtiha
 tarih : Sene 1123;
 tarih düşürülmüş (2 yıl eksik)
 Süsleme : -
 Metin :
 1. *el-Fâtiha*
 2. *sâkî mevt-i bî amân hayf eyleyüp*
 3. *Kim içirdin şerbetin Dâmâd İbrahim Biğ*
 4. *Hâke saldın 'âkıbet ana rahm itmeyüp*
 5. *Temmet oldı ni'metin Dâmâd İbrahim Biğ*
 6. *Rihletin gûş eyleyince didi tarihin sayup*
 7. *"Ola li-llâh rahmetin Dâmâd İbrahim Biğ"*
 8. *sene 1123*

Nu. 3

- Cinsiyet : Kadın
 Mezar tipi : Pehleli
 Ölçü : 77x151.5, 36.5x10x128
 Baş taşı : Kaş kemerli, düz cepmeli, tek kartuşlu
 Başlık tipi : -
 Ayak taşı : (Başkasına ait şahide: Nu. 13)
 Yazı türü : Sülüs
 Metin türü : Nesir
 Metin öğeleri
 Allah'a övgü: *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
 yakınma : -
 dua sıfatı : *Merhûme ve mağfûre*
 lâkab : *Bolevî*
 kimlik : *Âişe*
 unvan : *Hanım*
 dua : -
 dua isteği : *Rûhına el-Fâtiha*
 tarih : Sene 1129
 Süsleme : -
 Metin :
 1. *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
 2. *Merhûme ve mağfûre*
 3. *Âişe Hanım Bolevî*
 4. *rûhına el-Fâtiha*
 5. *sene 1129*

Nu. 4

- Cinsiyet : Erkek
Mezar tipi : Açık sanduka
Ölçü : 79x231.5x80, 30x19.5x190
Baş taşı : Başlıklı, iç ve dıştan basık altıgen, yatay kartuşlu, iç ve dışta kitabe var
Başlık tipi : Horasanî kavuk, kafesî sarıklı
Ayak taşı : Kitabesiz, iç ve dıştan basık sekizgen
Yazı türü : (dışta) Sülüs; (içte) ta'lik
Metin türü : (dışta) Nesir; (içte) nazım, kitabe 11, şiirin aslı 12 beyit olup 3 beyit çıkarılıp 2 beyit eklenmiş
vezin : Mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün (vezin çok bozuk)
- Metin öğeleri
Allah'a övgü : Hüve'l-Hayy ellezî lâ yemût
yakınma : -
dua sıfatı : (dışta) Merhûm ve mağfûrun leh
lâkab : (dışta) el-Hâc
kimlik : Mustafa
unvan : Efendi, reîs-i defterî şikk-ı evvel, defter emîni
- dua: "*İdüp vücûdını evsâh-ı cürümden şuste
Ğarîk-ı lücce-i rahmet ide Cenâb-ı Hüdây
Mazîk-ı kabrin idüp ravza-i cinân Allah
İde şefâate mazhar habîb her dü serây*"
- dua isteği : el-Fâtiha, (dışta) rûhına li-llâhi Fâtiha
tarih : Sene 1141;
tarih düşürülmüş (9 yıl eksik)
- Süsleme : Baş ve ayak aynasında birer, pehlelerde ise üçer büyük gül bezek var
Metin :
(Dışta:)
1. Merhûm
2. ve mağfûrun leh
3. Defter Emîni
4. el-Hâc
5. Mustafa
6. Efendi
7. rûhına
8. li-llâhi Fâtiha
9. sene 1141
(İçte:)
1. Hüve'l-Hayy ellezî lâ-yemût
2. Güzîn-i ehl-i düvel Mustafa Efendi kim
3. Penâh idinmişidi dergehin gedâyile bây
4. Reîs-i Defterî[de] Şikk-ı Evvel olmuşidi

5. Mukaddemâ o vücûd-i şerîf [ü] bî-hemtây
6. Henüz Defter Emîni iken debîr-i ecel
7. Vücûdî levhına çekdi hatt-ı ‘adem ey vây
8. Kadırşinâs ü ehîbbâ-nüvâz ü himmet-sâz
9. Vahîd-i asr idi ol ser-firâz sâib-i rây
10. [Yerâ’ası kasabû’s-sebk fazlı muhriz idi
11. Olup kitâbet ü inşâda tab’i gûy-rübây]
12. Muvâfık-ı revîş-i hikmet idi refâtârı
13. Yoğidi râh-ı kemâlâtda ana hemtây
14. [Netîce munhasır olmuşdı şahsına nev’i
15. Bulunmazidi o vâdide âkıl ü dânây]
16. Olunca gûş-zedi “irci’î ilâ Rabbik”
17. Hümâ-yı rûhı semâvâte oldı bâl-güşây
18. Teveccüh eyledi fûshat-serây-ı ukbâya
19. Ki sıkdı cânını bu tengnâ-yi gussa-fezây
20. [İçürdi nâgeh ana bu siyah kâse-i felek
21. Şerâb-ı telh gelü-gîr murg-i cân fersây]
22. Revân-ı pâkine cennetde sâkî-i kevser
23. Dolı dolı suna câm-ı tahûr-ı feyz-nümây
24. İdüp vücûdını evsâh-ı cürümden şuste
25. Ğarîk-ı lücce-i rahmet ide Cenâb-ı Hüdây
26. Mazîk-ı kabrin idüp ravza-i cinân Allah [Ekl.!]
27. İde şefâate mazhar habîb her dü serây [Ekl.!]
28. Vefat idince duâ-güne düşdi bir tarih
29. “Hudâ cinânı ide Mustafa Efendi’ye cây”
30. el-Fâtîha sene 1141.

Nu. 5

Cinsiyet	: Erkek
Mezar tipi	: Toprak (bağımsız)
Ölçü	: 20.5x15x80
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, kartuşlu
Başlık tipi	: Üstten basık kadın başlığı, kenarlarında bordür var (?!)
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Sülüs
Metin türü	: Nesir
Metin öğeleri	
Allah’a övgü:	-
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhum
lâkab	: Bolulu Abaza-zâde
kimlik	: Yusuf
unvan	: Ağa, Merhum Şems Ahmed Paşa Mütevellisi
dua	: -

- dua isteği : Rûhına el-Fâtiha
tarih : Sene 1154
Süsleme : -
Metin :
1. *Merhum Şems*
2. *Ahmed Paşa müteve-*
3. *İlîsi Bolevî*
4. *Abaza-zâde*
5. *merhum Yusuf*
6. *Ağa rûhına*
7. *el-Fâtiha*
8. *sene 1154*

Nu. 6

- Cinsiyet : Kadın
Mezar tipi : Çerçeveli
Ölçü : 92x168(+40), 47x7.5x168
Baş taşı : Başlıksız, üç dilimli, düz cepheli,
süslemeli, aşağıya doğru daralan
yatay kartuşlu, dışta ve içte kitabe
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Nazım
vezin : Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün
(eksik heceler var)

Metin öğeleri

Allah'a övgü: -

yakınma : -

dua sıfatı : -

lâkab : -

kimlik : Âli- cenâb

unvan : -

dua :

Merkadin pür nâr kılsun hemdemin hûr eylesün

Merciin cennât-i 'Adn itsün Hüdâ yevmü'l-hisâb

dua isteği : (içte) Rûhıyçün Fâtiha

tarih : Sene 1161; Mecdî tarih düşürmüş

Süsleme : Aynada barok süsleme, altı kesik daire şeklinde istiridye kabuğu (?)

Metin :

(Dışta:)

1. *El-hazen bânû-yı iffet yani kim Âli-cenâb*
2. *Zeyn-i ismet-hâne-i takvâ vü ol cennet-meâb*
3. *Revnak-ı bezm-i hayat-ı zühd idi ol pâk-dîn*
4. *Bezm-i hâssü'l-hâss-ı hôrâne kılındı intihâb*
5. *Âlem-i bâlâdan irdikde nidâ-yı "irci'î"*

6. *Da'vet-i rıdvân-ı Hakk'a can atup kıldı şitâb*
7. *Merkadin pür nûr kılsun hemdemin hûr eylesün*
8. *Merciin cennât-i 'Adn itsün Hüdâ yevmü'l-hisâb*
9. *Der-akab Mecdî didi mersiyye-i târîhini*
10. *"Bu cihandan nakl-i rihlet eyledi Âlî-cenâb"*
11. *sene 1161*

(İçte:)

1. *Rûhıçün*
2. *Fâtiha*
3. *1161*

Nu. 7

- Cinsiyet : Kadın
 Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
 Ölçü : 38x4x70
 Baş taşı : Üçgen aynalı, düz cepheli,
 yatay kartuşlu
 Başlık tipi : -
 Ayak taşı : -
 Yazı türü : Sülüs
 Metin türü : Nesir
 Metin öğeleri
 Allah'a övgü: -
 yakınma : -
 dua sıfatı : Merhûme
 lâkab :
 kimlik : Âdile,
 el-merhûm İbrahim Paşa-zâde
 Yusuf Beg'in kerîmesi
 unvan : Hanım
 dua : -
 dua isteği : Rûhına Fâtiha
 tarih : Sene 1192
 Süsleme : Başlıkta çiçek
 Metin :
 1. *El-merhûm İbrahim Paşa-zâde*
 2. *Yusuf Beg'in kerîmesi*
 3. *merhûme Âdile Hanım*
 4. *rûhına Fâtiha sene 1192*

Nu. 8

- Cinsiyet : Kadın
 Mezar tipi : Pehleli
 Ölçü : 90x240, 41x7x135
 Baş taşı : Üçgen aynalı, düz cepheli,
 süslemeli, yatay kartuşlu

Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: (Başkasına ait şahide: Nu. 15)
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Nesir
Metin öğeleri	
Allah'a övgü:	Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûme ve mağfûrun lehâ
lâkab	: -
kimlik	: Ümmü Gülsüm, Şemsi Paşa-zâde Mehemed Beğ'in kerîmesi
unvan	: Hanım
dua	: -
dua isteği	: Rûhına el-Fâtiha
tarih	: Sene 1192
Süsleme	: İlk satırın koltuklarında ve aynada barok süsleme
Metin	:
	1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
	2. Sâbıkan (!) Şemsi Paşa-zâde
	3. Mehemed Beğ'in kerîmesi
	4. merhûme ve mağfûrun lehâ
	5. Ümmü Gülsüm Hanım'ın rûhına
	6. el-Fâtiha sene 1192

Nu. 9

Cinsiyet	: Erkek
Mezar tipi	: Pehleli
Ölçü	: 75x218, 32x13x155
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepmeli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibî kavuk, gonca, çiçekli sarık
Ayak taşı	: Kitabesiz, düz cepmeli
Yazı türü	: Sülüs
Metin türü	: Nesir
Metin öğeleri	
Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûrun leh el-muhtac ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
lâkab	: Şemsi Paşa-zâde Bolulî
kimlik	: İbrahim
unvan	: Beğ
dua	: -
dua isteği	: Rûhına el-Fâtiha
tarih	: Sene 1200
Süsleme	: -
Metin	:

1. Hüve'l-Bâkî
2. Merhûm ve mağfûrun leh
3. el-muhtâc ilâ rahmeti
4. Rabbihi'l-Ğafûr Şemsi
5. Paşa-zâde Bolulu
6. İbrahim Beğ'in rûhına
7. el-Fâtiha
8. sene 1200

Nu. 10

- Cinsiyet : Erkek (çocuk)
 Mezar tipi : Pehleli
 Ölçü : 54x60, 25x9.5x84
 Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
 Başlık tipi : Dikey dilimli kâtibî kavuk, sarıklı
 Ayak taşı : - (Pehlenin dışında toprağa gömülü;
 iç cephesinde süsleme var)
 Yazı türü : Celî sülüs
 Metin türü : Nesir
 Metin öğeleri
 Allah'a övgü: Hüve'l-Bâkî
 yakınma : -
 dua sıfatı : Merhûm
 lâkab : -
 kimlik : Mehemmed Emin,
 Sâbikan Kapudân el-Hâc Muhammed Paşa hazretlerinin akrabalarından
 el-Hâc Edhem Beğ'in mahdûmı
 unvan : Beğ
 dua : -
 dua isteği : Rûhına Fâtiha
 tarih : Za sene 1228
 Süsleme : (Ayak taşında) Hurma ağacı motifi
 Metin :
 1. Hüve'l-Bâkî
 2. Sâbikan Kapudân el-Hâc Muhammed
 3. Paşa hazretlerinin akra-
 4. balarından el-Hâc Edhem Beğ'in
 5. mahdûmı merhûm Mehemmed Emin
 6. Beğ rûhına Fâtiha
 7. Za sene 1228

Nu. 11

- Cinsiyet : Erkek
 Mezar tipi : Pehleli
 Ölçü : 77x210, 36.5x15x181
 Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu

Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibî kavuk, sarıklı
Ayak taşı	: Kitabesiz, düz cepmeli
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Nazım, 1 beyit
vezin	: Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün
Metin öğeleri	
Allah'a övgü	: -
yakınma	: <i>Âh mine'l-mevt</i>
dua sıfatı	: Merhûm
lâkab	: Sâbıkan Erzurum valisi Emin Paşa-zâde
kimlik	: Mîr Abdurrahman
unvan	: Ser-bevvâbîn-i dergâh-ı muallâ
dua	: -
dua isteği	: <i>Ey ziyaret iden mü'min</i> <i>Bana bir Fâtiha bahşit</i> <i>Vücutum târümâr olmuş</i> <i>Dua itmekle ihyâ it</i> <i>Rûhına Fâtiha</i>
tarih	: 2 N sene 1233
Süsleme	: -
Metin	:
1.	<i>Âh mine'l-mevt</i>
2.	<i>Ey ziyaret iden mü'min</i>
3.	<i>Bana bir Fâtiha bahşit</i>
4.	<i>Vücutum târümâr olmuş</i>
5.	<i>Dua itmekle ihyâ it</i>
6.	<i>Sâbıkan Erzurum valisi</i>
7.	<i>Emin Paşa-zâde ser-bevvâbîn-i</i>
8.	<i>dergâh-ı muallâ merhûm Mîr</i>
9.	<i>Abdurrahman rûhına Fâtiha</i>
10.	<i>25 N sene 1233</i>

Nu. 12

Cinsiyet	: Erkek
Mezar tipi	: Toprak (bağımsız)
Ölçü	: 25x11x87
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepmeli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Yıldız desenli kâtibî kavuk, sarıklı
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Nesir
Metin öğeleri	
Allah'a övgü	: <i>Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî</i>
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûr

lâkab : Humuslı es-Seyyid
 kimlik : İsmail
 unvan : Efendi
 dua : -
 dua isteği : Rûhiyçün rızâen li-llâhi Teâlâ Fâtiha
 tarih : Fî 4 Z sene 1238
 Süsleme : -

Metin :

1. Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2. Merhûm ve mağfûr
3. Humuslı es-Seyyid
4. İsmal Efendinin
5. rûhiyçün rızâen li-llâhi Teâlâ
6. Fâtiha fî 4 Z sene 1238

Nu. 13

Cinsiyet : Kadın
 Mezar tipi : Pehleli
 Ölçü : 77x151.5, 38.5x7x126
 Baş taşı : Üçgen aynalı, düz cepmeli, yatay kartuşlu (Nu. 3'ün ayak taşı yerinde)
 Başlık tipi : -
 Ayak taşı : -
 Yazı türü : Celî sülûs
 Metin türü : Nesir

Metin öğeleri

Allah'a övgü: Hüve'l-Bâkî

yakınma : -
 dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun lehâ
 lâkab : Hâcce
 kimlik : Âişe, Tokad tüccarlarından Hacı
 Mehemed Ağa'nın zevcesi
 unvan : Hanım
 dua : -
 dua isteği : Rûhiyçün Fâtiha
 tarih : Ğurre-i Za sene 1241
 Süsleme : -
 Metin :

1. Hüve'l-Bâkî
2. Tokad tüccarlarından Hacı
3. Mehemed Ağa'nın zevcesi
4. merhûme ve mağfûrun lehâ Hâcce
5. Âişe Hanım rûhiyçün
6. Fâtiha ğurre-i Za sene 1241

Nu. 14

- Cinsiyet : Kadın
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Ölçü : 92x168(+40), 30x8.5x75
Baş taşı : Üçgen aynalı, düz cepmeli,
yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Nesir
Metin öğeleri
Allah'a övgü: -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun lehâ
lâkab : -
kimlik : Zîrüber,
el-Hâc Mehemmed Hayrullah
Efendi'nin zevcesi
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtiha
tarih : Sene 1250 h
Süsleme : -
Metin :
1. *El-Hâc Mehemmed Hayrullah*
2. *Efendinin zevcesi*
3. *merhûme ve mağfûrun lehâ*
4. *Zîrüber Hanım rûhına*
5. *rızâen li-llâhi'l-Fâtiha*
6. *sene 1250 h*

Nu. 15

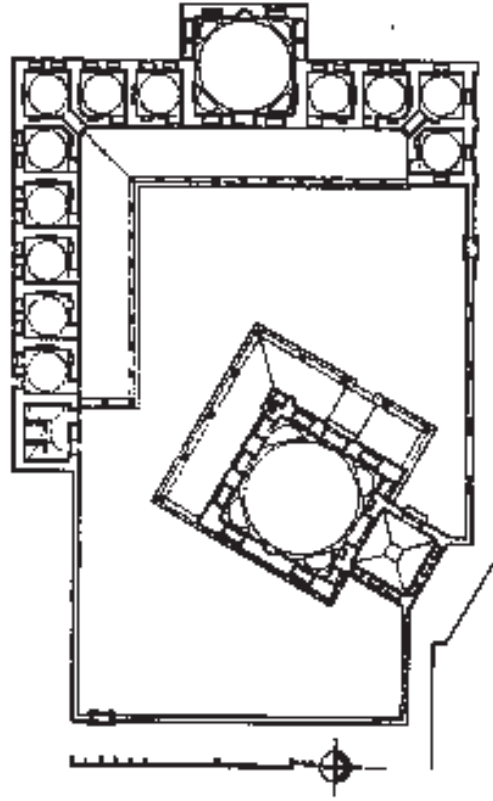
- Cinsiyet : Erkek
Mezar tipi : Pehleli
Ölçü : 90x240,, 34x8.5x111
Baş taşı : Başlıksız, üç dilimli, yatay kartuşlu
(Nu. 8'in ayak taşı yerinde)
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Nesir
Metin öğeleri
Allah'a övgü: -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr
lâkab : Buhûrî

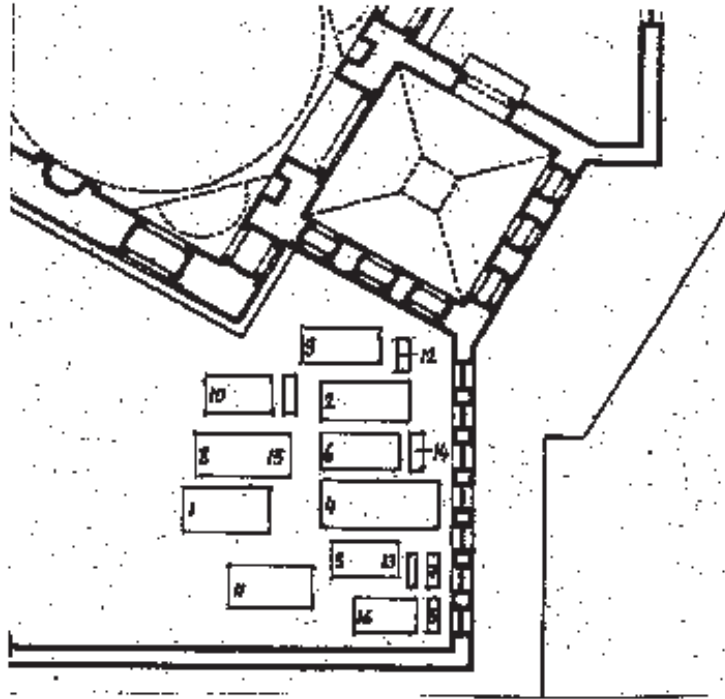
kimlik	: Abdurrahman, Şemsî Paşa Camii imamı
unvan	: Efendi
dua	: Rahmetu'llahi aleyh
dua isteği	: -
tarih	: -
Süsleme	: -
Metin	:
	1. <i>Merhûm ve mağûr Şemsî</i>
	2. <i>Paşa Camii imamı</i>
	3. <i>Buhûrî Abdurrahman</i>
	4. <i>Efendi rahmetu'llahi</i>
	5. <i>aleyh</i>

Nu. 16

Cinsiyet	: Erkek
Mezar tipi	: Çerçeveli
Ölçü	: 102x216, 19x10.5x118
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yükselen kartuşlu
Başlık tipi	: Baklava dilimli kâtibî kavuk, sarıklı
Ayak taşı	: Silme kemerli, düz cepheli, kitabesiz
Yazı türü	: Ta'lik
Metin türü	: Nazım, 10 beyit
vezin	: Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün
Metin öğeleri	
Allah'a övgü:	-
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: "ceddi Hâlid b. Velîd iken ..."
kimlik	: Mehemed Beğ (?)
unvan	: -
dua	: "...llâ-yı cennetini eyle Yâ Rab ana câ"
dua isteği	: -
tarih	: Tarih düşürülmüş; okunamıyor
Süsleme	: -
Metin	:
	1. <i>Şems Paşa-yı müsemmâ Ahmed-i ehl-i vefâ</i>
	2. pâki Mehemed Beğ idüp azm-i bakâ
	3. <i>Şems-i ömri gerdiş elhak fezâ-yı iken</i>
	4. <i>Zîr-i hâk itdi şevk- sezâ</i>
	5. <i>Ceddi Hâlid b. Velîd iken o pâkize-nihâd</i>
	6. <i>Cennet-i Huld ile olmazhâ</i>
	7.
	8. gidüp duâ
	9. kerrûbiyân tarih-i fevtin didiler
	10. "...llâ-yı cennetini eyle Yâ Rab ana câ"

Külliye'nin durum planı (A. Kuran'dan)

Hazire'nin vaziyet planı

Fot. 1: Külliye'nin 1964'de çekilmiş bir fotoğrafı (N. İzgi'den)

Fot. 2: Külliye'nin bugünkü durumundan bir görünüş

Fot. 3: Külliye'nin bugünkü durumundan diğeri bir görünüş

Fot. 4: Hazirede atılmış vaziyetteki bir kitabe parçası

Fot. 5: Hazirede atılmış vaziyetteki diğer bir kitabe parçası

Fot. 6: Şekerci el-Hâc Bekir Ağa'ya ait sebil teknesi

Fot. 7a: Nu. 1. Ümmühâni isimli kadına ait açık sandukanın baş şahidesi (1030)
(Başlık ona ait değil!)

Fot. 7b: Nu. 1'in sağ pehlesi bezemeleri

Fot. 7c: Nu. 1'in sol pehlesi bezemeleri

Fot. 8: Nu. 2. Dâmad İbrahim Big'in mezar taşı (1123)

Fot. 9: Nu. 3. Bolevî Âişe Hanım'ın mezar taşı (1129)

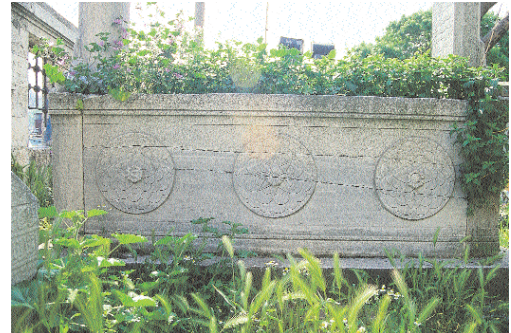
Fot. 10a: Nu. 4. Defter Emîni el-Hâc Mustafa Efendi'ye ait açık sandukanın baş aynası ve baş şahidesinin dış yüzü (1141)

Fot. 10b: Nu. 4'ün baş şahidesinin iç yüzü

Fot. 10c: Nu. 4'ün sağ pehelesindeki gül bezekler

Fot. 10ç: Nu. 4'ün sol pehelesindeki gül bezekler

Fot. 10d: Nu. 4'ün ayak aynası

Fot. 11: Nu. 5. Bolulu Abaza-zâde Yusuf Ağa'nın mezar taşı (1154) (Başlık ona ait değil!)

Fot. 12a: Nu. 6. Âli-cenab isimli kadının mezar taşının dış yüzü (1161)

Fot. 12b: Nu. 6'nın iç yüzü

Fot. 13: Nu. 7. Âdile Hanım'ın mezar taşı (1192)

Fot. 14: Nu. 8. Ümmü Gülsüm Hanım'ın mezar taşı (1192)

Fot. 15: Nu. 9. Şemsi Paşa-zâde Bolulu İbrahim Beg'in mezar taşı (1200)

Fot. 16a: Nu. 10. Mehmed Emin Beg isimli çocuğa ait mezar taşı (Za 1228)

Fot. 16b: Nu. 10'un ayak yerine dikilmiş ayak taşı

Fot. 17: Nu. 11. Ser-bevvâbîn-i dergâh-ı muallâ
Mîr Abdurrahman'ın mezar taşı (25 N 1233)

Fot. 18: Nu. 12. Humuşlı es-Seyyid İsmail
Efendi'nin mezar taşı (4 Z 1238)

Fot. 19: Nu. 13. Hâce Âişe Hanım'ın mezar taşı
(Gurre-i Za 1241)

Fot. 20: Nu. 14. Zirüber Hanım'ın mezar taşı (1250)

Fot. 21: Nu. 15. Buhûri Abdurrahman Efendi'nin mezar taşı (önde) (-)

Fot. 22: Nu. 16. Mehmed Beg'in (?) mezar taşı (?)